

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ:
ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΠΕΔΙΑ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΓΝΩΣΗΣ

Thomas Popkewitz - Μαρία Νικολακάκη

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ:
ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΠΕΔΙΑ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΓΝΩΣΗΣ

Μετάφραση-Επιμέλεια
Γιώργος Καράμπελας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ:
ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΠΕΔΙΑ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗΣ

ISBN: 978-960-08-0601-4

Πρώτη έκδοση: ??????

Copyright © Thomas Popkewitz, Μαρία Νικολακάκη

Copyright © Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, έτος ίδρύσεως 1891
Κεντρική διάθεση: Σόλωνος 116, 106 81 Αθήνα
T: 210 3833434, F: 210 3832294
E: contact@isideris.gr, S: www.isideris.gr

Φιλολογική επιμέλεια: Αλίκη Σαλίμπα
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Graphic Arts Center Hellas
Μακέτα εξωφύλλου: Ελένη Δρογγίτη

Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών χλωρίου και φιλικό προς το περιβάλλον.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

*Στους εκπαιδευτικούς που αντιστέκονται
γιατί νοιάζονται...*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	19
Ο μεταβαλλόμενος κοινωνικός χώρος της κριτικής έρευνας.....	20
Εξουσία και κριτική θεωρία: Μερικές γενικές σκέψεις.....	22
Είναι εφικτή η κριτική της εξουσίας στη μεταμοντέρνα σχέση γνώσης-εξουσίας;	29
Κριτικές προσεγγίσεις στην εκπαιδευτική πολιτική.....	31
Αντί epilόγου	34

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΔΗΜΜΑΤΑ

1. Εισαγωγή.....	39
2. Νεωτερικότητα και εκσυγχρονισμός.....	40
3. Ο εκσυγχρονισμός ως επιχείρημα επιβολής αλλαγών.....	42
4. Από τον εκσυγχρονισμό της νεωτερικότητας στους εκσυγχρονισμούς στη μετανεωτερικότητα.....	45
5. Ο εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης: εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 18 ^{ου} αιώνα	48
6. Η μαζική εκπαίδευση στη μεταβατική περίοδο από τον 19 ^ο στον 20 ^ο αιώνα	49
7. Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση από το τέλος του 20 ^{ου} αιώνα	51
8. Στόχοι του εκπαιδευτικού εκσυγχρονισμού από τη νεωτερικότητα στη μετανεωτερικότητα.....	54

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ, Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

1. Εισαγωγή.....	61
2. Αλλαγές στο «κριτικό» της κριτικής έρευνας	62
2.1. Οι κριτικές παραδόσεις και το μεταμοντέρνο	63

2.2. Η «γλωσσική στροφή» στην κοινωνική θεωρία	67
3. Η εξουσία και η μελέτη των διαλογικών πρακτικών.....	68
3.1. Η εξουσία ως κανονικοποιητική και συγκυριακή.....	69
3.2. Αποκεντρώνοντας το υποκείμενο	71
3.3. Η σύγχρονη κοινωνία και οι επιπτώσεις της εξουσίας.....	74
4. Περιφερειακή μελέτη: Η ατομικότητα μέσα σε διαλογικούς χώρους.....	76
4.1. Αποκεντρώνοντας την πρόοδο: Από την εξέλιξη σε μια ιστορία ρήξεων.....	79
5. Η εκπαιδευτική έρευνα	82
5.1. Ιστορίες του παρόντος.....	83
5.2. Εμπειρικές μελέτες της σχολικής τάξης	87
6. Η θεωρία ως προβληματοποίηση	88
7. Η αποκέντρωση και η πολιτική της γνώσης	90
8. Παιδαγωγικές πρακτικές και μεταμοντέρνα σκέψη	92
9. Συμπεράσματα.....	97

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΩΣ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

1. Εισαγωγή	109
2. Η ανάδυση της σύγχρονης ιστοριογραφίας: Προβληματισμοί και τάσεις της – Από τη Φιλοσοφία της συνείδησης στη γλωσσική στροφή	110
3. Η επίδραση της γλωσσικής στροφής στη σύγχρονη ιστοριογραφία	112
4. Προς μια ιστορική κοινωνιολογία της γνώσης στην εκπαίδευση	115
4.1. Η ιστορία και η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης σε μεταμοντέρνα θεώρηση	115
4.2. Η ιστορική κοινωνιολογία της εκπαιδευτικής γνώσης.....	118

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ: ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΝΤΕΡΝΟ ΣΤΟ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟ

1. Εισαγωγή	129
2. Η νέα κοινωνιολογία της εκπαίδευσης: το αναλυτικό πρόγραμμα ως κοινωνικά προσδιορισμένη γνώση	131
3. Κριτικές παραδόσεις στην εκπαιδευτική γνώση.....	138

4. Θεωρητική βάση και ερευνητικό ενδιαφέρον της κριτικής παιδαγωγικής.....	141
5. Η διεύρυνση του ερευνητικού υποκειμένου με τη θέση παραλληλίας.....	146
6. Από τη Θέση Παραλληλίας στο μεταμοντέρνο.....	148
7. Κριτική της κριτικής του περιεχομένου της εκπαίδευσης.....	150
8. Μεταμοντέρνο αναλυτικό πρόγραμμα: από την ενότητα στη διαφορά.....	152
9. Επίλογος.....	155

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ: Ο MICHEL FOUCAULT ΚΑΙ ΟΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

1. Εισαγωγή.....	161
2. Αλλαγές στο «κριτικό» της κριτικής έρευνας.....	164
3. Η φιλοσοφική πρωτοκαθεδρία του υποκειμένου και η αποκέντρωσή του.....	171
3.1. Η φιλοσοφία της συνείδησης.....	172
4. Αποκεντρώνοντας το υποκείμενο στην κοινωνική θεωρία.....	175
5. Η «γλωσσική στροφή» και η γνώση ως υλικό πρόβλημα.....	179
5.1. Μια κοινωνική επιστημολογία ως κοινωνική θεωρία.....	182
5.2. Η κυριαρχία και η ανάπτυξη της εξουσίας.....	185
5.3. Περιφερειακή μελέτη αντί πλαισίου: Η ατομικότητα σε διαλογικούς χώρους.....	192
5.4. Αποκεντρώνοντας την πρόοδο: Από την εξέλιξη σε μια ιστορία ρήξεων.....	195
6. Η πνευματική εργασία ως πολιτική: Μια αναθεώρηση.....	201

ΤΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΩΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΓΝΩΣΗΣ, ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

1. Εισαγωγή.....	215
2. Αλλάζοντας το θέμα: Η ιστορία ως ζήτημα γνώσης του αναλυτικού προγράμματος.....	217
2.1. Η γνώση ως πρακτική διακυβέρνησης.....	219
2.2. Συμφωνώ με τον Διαφωτισμό, αλλά μπορεί η γνώση να είναι επικίνδυνη;.....	221
3. Τα μητρώα κοινωνικής διαχείρισης και ελευθερίας.....	226
3.1. Κανονικοποίηση και οι πρακτικές του αναλυτικού προγράμματος.....	232
4. Αλχημείες και αναλυτικό πρόγραμμα.....	235
4.1. Η πολιτική της αντιπροσώπευσης και η πολιτική της γνώσης.....	239
5. Εκπαιδευτική γνώση και η προβληματική της διακυβέρνησης.....	241

ΕΝΑΣ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ: ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Εισαγωγή	249
2. Θεσμοί, κοινωνικές επιστήμες και πολιτικά προγράμματα στη στροφή του 20 ^{ού} αιώνα: Τα μητρώα ελευθερίας και κοινωνικής διαχείρισης σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία.....	251
3. Η κοινωνία και το άτομο ως αντικείμενα παρατήρησης και διοίκησης	254
3.1. Μετατρέποντας ανθρώπους και γεγονότα σε δεδομένα.....	254
3.2. «Βλέποντας» τα δεδομένα: Το «μάτι» συνυφαίνεται με τον ορθό λόγο	256
4. Ελέγχοντας τον χρόνο σε σταθερούς χώρους	258
4.1. Το συγκεκριμένο ως σταθεροί χώροι.....	258
4.2. Ελέγχοντας τον χρόνο και τη διαδικασία.....	259
5. Η μοντέρνα πρόοδος ως κίνηση του πράττοντος στον χρόνο	260
6. Κυβερνώντας την ψυχή για να πλαστεί ο φορέας της αλλαγής: Ο μοντέρνος ειδικός στην υπηρεσία του δημοκρατικού ιδεώδους	262
6.1. «Πλάθοντας» τον πράττοντα σε μια «ανθρωπιστική» ιστορία.....	263
6.2. Μεταφέροντας την ψυχή στη διακυβέρνηση της επιστήμης.	264
6.3. Ένας λαϊκισμός της νεωτερικότητας: Ο ειδικός στην υπη- ρεσία του δημοκρατικού ιδεώδους.....	266
7. Αναθεωρώντας το πρόβλημα του χώρου, του ιστορικού χρόνου και της αλλαγής	267
7.1. Ο χώρος ως περιέχων ταυτότητες	268
7.2. Αναθεωρώντας την αλλαγή και την πρόοδο: Η ιστορία ως διακοπές/ρήξεις.....	270
8. Αποκεντρώνοντας το υποκείμενο: Η προβληματοποίηση του δρώντος.....	272
9. Κατασκευάζοντας τη διαφορά: Ίδιο και Άλλο	274
9.1. Τοποθετώντας το «Ίδιο» και το «Άλλο» σε ένα ενιαίο συνεχές αξιών	275
9.2. Αμφισβητώντας την κατασκευή του «Άλλου»	277
10. Τα μεταβαλλόμενα μητρώα της ελευθερίας και της κοινωνικής διαχείρισης: Μερικά συμπερασματικά σχόλια για τις κοινωνικές επιστήμες.....	279

ΜΕΡΟΣ Γ΄
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ/ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ	
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ:	
ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗΣ	
1. Εισαγωγή	293
2. Κοινωνική παραγωγή και κοινωνική αντίληψη	
της εφαρμοσμένης πολιτικής.....	296
2.1. Κρατική πολιτική, έλεγχος και αξιολόγηση	296
2.2. Μεταρρύθμιση σε κοινωνικά πεδία.....	298
2.3. Οι κοινωνικές περιπλοκές ενός εναλλακτικού	
προγράμματος πιστοποίησης: Ένα παράδειγμα	301
2.4. Σχολική μεταρρύθμιση, κουλτούρες της σχολικής τάξης	
και κοινωνική διαφοροποίηση: Ένα παράδειγμα	306
3. Ύφη συλλογισμού και κατασκευής του υποκειμένου:	
Λόγος και εξουσία	309
3.1. Η γλώσσα της μεταρρύθμισης ως δόμηση	
των κοινωνικών σχέσεων	311
3.2. Η ταξιθέτηση πληθυσμών και ζητήματα ρύθμισης.....	316
4. Εντάσεις στη σχέση Κράτους και εκπαίδευσης των δασκάλων:	
Μια προβληματική για την αξιολόγηση	319
5. Το πρόγραμμα του Διαφωτισμού ως προβληματική για την	
αξιολόγηση	321
6. Επίλογος	325
Η ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ	
ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΔΑΣΚΑΛΟΥ	
1. Εισαγωγή	331
2. Ιστοριοποιώντας τη μελέτη των μεταρρυθμίσεων.....	334
3. Ο δάσκαλος «διεκπεραιωτής» στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο	
(1822-1878).....	335
4. Ο δάσκαλος «τεχνοκράτης» στο συνδιδασκτικό	
σχολείο (1878-1910)	341
5. Ο δάσκαλος «λειτουργός» στο Σχολείο Εργασίας (1910-1933)..	350
6. Συμπέρασμα.....	355
ΙΣΤΟΡΙΚΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ:	
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ, ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΟΡΘΟΥ	
ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΟΥ	
ΑΠΟΤΕΛΟΥΝ ΤΟΥΣ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΟΥΣ ΠΟΛΙΤΕΣ	
1. Εισαγωγή	361
2. Μερικές ιστορικές προεισαγωγικές παρατηρήσεις.....	363

2.1. Στη μέριμνα του κράτους.....	363
3. Σωτηριολογικά θέματα και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.....	366
4. Η κατασκευή διαφορετικών ανθρώπινων ειδών και το πρόβλημα της κοινωνικής συμπερίληψης του κοινωνικού αποκλεισμού	370
4.1. Ο διά βίου μαθητευόμενος ως νέο ανθρώπινο είδος προόδου κι ευτυχίας	371
4.2. Ο μη προνομιούχος ως το ανθρώπινο είδος που μένει πίσω.....	374
5. Η μελέτη της πολιτικής και της αλλαγής στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: κάποιες συμπερασματικές σκέψεις.....	378
ΑΝΑΘΕΩΡΩΝΤΑΣ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ: Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΩΝ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ	
1. Εισαγωγή	385
2. Μητρώα κοινωνικής διαχείρισης και ελευθερίας: Κατασκευή του πολίτη και διαπάλη για την ψυχή	391
2.1. Το κράτος ως μέριμνα για τον εαυτό	391
2.2. Ο κοσμοπολίτικος εαυτός.....	398
3. Ο ορθός λόγος ως πολιτισμική πρακτική: Ιστορίες σωτηρίας και ο κοσμοπολίτικος εαυτός στην μπάρα δημητριακών Nutri-Grain.....	402
3.1. Κατασκευάζοντας μια πολιτισμική επικράτεια για τον γονέα και το παιδί: Η πολιτική του μορφωμένου αγοραστή.....	403
3.2. Υπολογισμοί, ορθολογικότητες και διαιρέσεις	406
4. Αναπλάθοντας τη δημοκρατία: Ο κοσμοπολίτικος εαυτός στην ανάπλαση του έθνους και της παγκοσμιότητας.....	408
4.1. Ανασυστήνοντας τη δημοκρατία: Η επανεφεύρεση της αμερικανικής ιεραρχίας	409
4.2. Συμμετοχή και η νέα δημοκρατία: Σωτηριολογικές θεματικές της επιστήμης στην παραγωγή συνεργασίας	412
4.3. Ειδημοσύνη της σύμπραξης	415
5. Η διδακτική ως διαπάλη για την ψυχή: Αναδιατάσσοντας τα μητρώα κοινωνικής διαχείρισης και ελευθερίας	417
6. Αποκλεισμός/συμπερίληψη	420
6.1. Σύνθεση: Φράσεις παρμένες από τη μελέτη: Διαπάλη για την Ψυχή. (Popkewitz 1998b)	423
7. Επίλογος: Μεταβαλλόμενα μητρώα διακυβέρνησης του παιδιού, της οικογένειας και της κοινότητας, και η πολιτική της γνώσης.....	424
8. Ευχαριστίες.....	426
ΠΗΓΕΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ.....	433

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια απόπειρα διερεύνησης των μηχανισμών που χρησιμοποιεί η εξουσία για τη διαμόρφωση των συνειδήσεων μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Το εκπαιδευτικό σύστημα ως ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους έχει ιστορικά την ευθύνη να διαμορφώνει τους μελλοντικούς πολίτες. Από την άλλη, η εκπαίδευση φαίνεται εγκλωβισμένη μεταξύ ενός Λόγου περί δημοκρατίας και μιας διδασκαλίας χειραγωγικής και απανθρωποποιητικής. Το ερώτημα που προκύπτει όμως είναι πώς ερμηνεύονται από τη μια η «δημοκρατική» ρητορική και από την άλλη τα μέσα που χρησιμοποιούνται από το εκπαιδευτικό σύστημα για τη χειραγωγήση. Ποια είναι η σχέση μεταξύ των πρακτικών στην τάξη και των θεμάτων δικαιοσύνης; Πώς τα σχολεία αντανakλούν ή καταργούν τις δημοκρατικές πρακτικές και τον ευρύτερο πολιτισμό της δημοκρατίας; Πώς λειτουργούν τα σχολεία για την επικύρωση ή την αμφισβήτηση της σχολικής γνώσης; Πώς υλοποιούνται τέτοιες διαδικασίες σε διάφορες τάξεις, που βρίσκονται σε διαφορετικούς κοινωνικούς, πολιτισμικούς ή/και οικονομικούς τομείς; Πώς επιλέγεται η σχολική γνώση ώστε να αναπαράγεται η μετάδοση πολιτικών σχέσεων στην ευρύτερη κοινωνία και πώς επηρεάζεται η ακαδημαϊκή επίδοση των φοιτητών από ανόμοια κοινωνικο-οικονομικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα; Η μεταμοντέρνα κριτική παιδαγωγική ασχολείται με και απαντά σε τέτοια ερωτήματα που οδηγούν σε πρακτικές εκπαιδευτικής πολιτικής. Και το βιβλίο αυτό συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση.

Ταυτόχρονα, μέσα από τα κείμενα που παρατίθενται στο βιβλίο αυτό γίνεται μια απόπειρα κατ' αρχάς να παρουσιαστεί στο ελληνικό εκπαιδευτικό κοινό η θεωρία του μεταμοντέρνου στην εκπαίδευση. Προς αυτό τον σκοπό, στην πρώτη ενότητα συζητούνται θέματα εισαγωγικά και επιστημολογίας. Το δεύτερο κεφάλαιο μελετά συγκεκριμένα το περιεχόμενο της εκπαίδευσης: αναλυτικό πρό-

γραμμα και εκπαιδευτική έρευνα. Το τρίτο κεφάλαιο μελετά θέματα όπως η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, καθώς και η αγωγή πολιτειότητας.

Το βιβλίο αποτελεί το τρίτο μέρος μιας τριλογίας που εκπόνησα το τρέχον έτος, με διάφορες συνεργασίες, με σκοπό την επιστημονική έρευνα και τον προβληματισμό των εκπαιδευτικών που στέκονται κριτικά απέναντι στην εξουσία και ανησυχούν για ζητήματα όπως μαθητής, δημοκρατία, κοινωνία, μόρφωση, και για τον ρόλο του εκπαιδευτικού σε σχέση με τα παραπάνω.

Το πρώτο βιβλίο, *Μύθοι και πραγματικότητα της ελληνικής εκπαίδευσης: Διαθεματικότητα και ομαδοσυνεργατική στο ελληνικό σχολείο* (μαζί με τις Τζένη Μωραΐτη και Κατερίνα Δώσση), μελετά το «μαύρο κουτί» της εκπαίδευσης, το εσωτερικό των σχολείων, δηλαδή το περιεχόμενο και τη διδασκαλία. Συγκεκριμένα, μέσω δύο μεγάλων ερευνών, μελετάται κατά πόσον οι δηλωθέντες στόχοι περί διαθεματικότητας και ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας εκπληρώνονται ή παραμένουν στο επίπεδο της ρητορικής.

Το δεύτερο βιβλίο, *Η κριτική παιδαγωγική στον νέο μεσαίωνα*, μελετά τη σχέση εκπαιδευτικού συστήματος και κοινωνίας. Συγκεκριμένα, με τη συμμετοχή μερικών από τους πιο διακεκριμένους διανοούμενους παγκοσμίως, διερευνάται τι έχει να μας πει η κριτική παιδαγωγική για τη σημερινή κρίση (που είναι και κρίση αξιών) και πώς μπορούμε να πορευθούμε προς ένα δημοκρατικό σχολείο κι έναν δημοκρατικό πολίτη.

Αυτό το τρίτο βιβλίο, μαζί με τον Thomas Popkewitz, έναν από τους πιο διακεκριμένους ακαδημαϊκούς στον χώρο της εκπαίδευσης, αφορά την ψηλάφηση του πώς η εξουσία διαμορφώνει μέσω του σχολείου όχι μόνο τη γνώση, αλλά και τη συνείδηση. Μελετά με άλλα λόγια την ειδική σχέση εξουσίας και πολίτη μέσω της παρεχόμενης γνώσης και των πρακτικών που υιοθετούνται. Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού τα τελευταία τριάντα χρόνια δείχνει ξεκάθαρα πώς η οικονομική ελίτ επέβαλε, μέσω του Λόγου, την αλλοίωση των παραδοσιακών αξιών της κοινωνίας, πράγμα που κατάφερε χάρη στη θέση εξουσίας που κατείχε. Το ζητούμενο είναι να προβληματιστούμε για το πώς ο λαός θα πάρει πίσω μια εξουσία που ούτως ή άλλως εκπορεύεται από αυτόν.

Στο βιβλίο αυτό που καταθέτουμε, σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο Γιώργος Καράμπελας, μεταφραστής και επιμελητής του βιβλίου, ο οποίος έκανε την επιμέλεια και των δικών μου κειμένων, ώστε

ο τόμος να αποκτήσει ενιαία γλωσσική μορφή. Η συνεργασία μας υπήρξε άριστη και τον ευχαριστώ θερμά για την πολύτιμη συνεισφορά του.

Εύχομαι το βιβλίο αυτό να συμβάλει ενεργά στην ανακίνηση των θεμάτων που εξετάζονται και στην προώθηση μιας δημοκρατικής παιδείας.

Μαρία Νικολακάκη
Επίκουρη Καθηγήτρια
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Thomas S. Popkewitz - Μαρία Νικολακάκη

Είναι ενδιαφέροντες οι καιροί στην εκπαιδευτική και κοινωνική θεωρία και στη φιλοσοφία, καθώς επικρατεί μεγάλη αναταραχή σχετικά με τις διανοητικές παραδοχές και προϋποθέσεις των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, της ιστορίας και της φιλοσοφίας. Η αναταραχή έχει να κάνει με τους κανόνες αλήθειας που ενσαρκώνονται στη γνώση, με την πολιτική της γνώσης και με τη σχέση της πνευματικής εργασίας με ζητήματα αλλαγής. Τα ζητήματα μιας κριτικής θεωρίας της εκπαίδευσης που θίγονται σε αυτό το βιβλίο ενσωματώνουν και αρθρώνουν αυτή την αναταραχή μέσω του μεταβαλλόμενου πεδίου εξουσίας και γνώσης.

Το βιβλίο αυτό αφορά τους μεταβαλλόμενους Λόγους της κριτικής εκπαιδευτικής θεωρίας. Με ποικίλη έμφαση και ποικίλους ερμηνευτικούς τονισμούς, το βιβλίο αναφέρεται σε μια ευρεία γκάμα επιστημονικών θεμάτων που αμφισβητούν τους τρόπους με τους οποίους λειτουργεί η εξουσία, μέσω διαλογικών πρακτικών και σχολικών επιδόσεων. Η ιδέα μιας κριτικής θεωρίας, ωστόσο, δεν αφορά μόνο την εσωτερική πολιτική της σχολικής εκπαίδευσης, αλλά και τις κοινωνικές συνθήκες και τις ιστορικές σχέσεις μέσα στις οποίες τοποθετείται η σχολική εκπαίδευση.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα θέματα σε αυτό το βιβλίο περιστρέφονται κυρίως γύρω από τα ζητήματα του καταστατικού ρόλου της γλώσσας (η γνώση ως Λόγοι). Η «γλωσσική στροφή» υπάρχει ήδη στο πρώιμο έργο της γερμανικής κριτικής θεωρίας, της λεγόμενης Σχολής της Φρανκφούρτης, και στην επανεπεξεργασία της μέριμνας αυτής της παράδοσης για την εξουσία από τον Jόrgen Habermas μέσω της θεωρίας του για την επικοινωνιακή δράση. Η «γλωσσική στροφή» υπάρχει επίσης, με διαφορετική έμφαση, στο έργο του Γάλ-

λου μαρξιστή Louis Althusser, στον Βρετανό πολιτισμικό μαρξιστή Raymond Williams, στην επανεννοιολόγηση μιας κριτικής κοινωνιολογίας από τον Pierre Bourdieu, στις μελέτες του Michel Foucault αναφορικά με την εξουσία/γνώση και στη μεταμοντέρνα φεμινιστική γραμματεία, όπως στο έργο της Judith Butler. Οι διαφορετικές θεωρητικές θέσεις δίνουν προσοχή στη γλώσσα (στον Λόγο, *discourse*) ως εστιακό κέντρο στα κοινωνικά, ψυχολογικά και φιλοσοφικά ερωτήματα σχετικά με την εξουσία και την κοινωνική αλλαγή.

Σε αυτό το βιβλίο, λοιπόν, χρησιμοποιούμε την έκφραση «κριτική θεωρία» αναφερόμενοι σε μια ευρεία γκάμα επιχειρημάτων περί εξουσίας – πώς η περιθωριοποίηση των ανθρώπων κατασκευάζεται μέσω των σχολικών πρακτικών, «των διαφόρων μορφών μέσω των οποίων λειτουργεί η εξουσία» και της «εκ νέου διερώτησης των αυταπόδεικτων και των αξιωμάτων, του κλονισμού συνηθειών, τρόπων δράσης και σκέψης, της διάλυσης κοινότοπων πεποιθήσεων, της εύρεσης ενός νέου μέτρου για κανόνες και θεσμούς» (Foucault 1991: 11-12). Η περιδιάβαση στα επιμέρους κεφάλαια παρέχει μια αντίληψη του «κριτικού» που κινείται ενάντια στο «κυρίαρχο ρεύμα» σκέψης αναφορικά με την κοινωνική και διανοητική οργάνωση της καθημερινής ζωής.

Ο μεταβαλλόμενος κοινωνικός χώρος της κριτικής έρευνας

Μπορούμε να σκεφτούμε τις κριτικές παραδόσεις στην εκπαίδευση ως έναν κοινωνικό χώρο με διαφορετικές ομάδων ανθρώπων. Στη μία άκρη του, και καταλαμβάνοντας τη μεγαλύτερη έκταση, βρίσκονται οι ποικίλες ομάδες ανθρώπων που εφαρμόζουν έναν πραγματιστικό εμπειρισμό. Αυτοί ασχολούνται με τη «χρήσιμη» γνώση και ξοδεύουν πολύ χρόνο μιλώντας για τις διαδικασίες μέτρησης και τους κανόνες συλλογής δεδομένων. Οι πραγματιστές-εμπειριστές πιστεύουν ότι ο καλύτερος εξορθολογισμός και η καλύτερη διοίκηση των θεσμών μπορούν να φέρουν κοινωνική πρόοδο. Όταν μιλούν για «κριτική στάση», «κριτική σκέψη» ή «κριτικές δεξιότητες», εστιάζουν συνήθως στην εσωτερική λογική και τάξη των πραγμάτων που συζητιούνται, ή στο αν οι «έννοιες» είναι σαφείς και ακριβείς. Σε ένα επίπεδο, αυτή η συζήτηση περί σαφήνειας είναι μια μορφή ακαδημαϊκού λογοπαιγνίου, η οποία προωθεί ένα είδος σολιμιστικής ομφαλοσκοπησης, και όχι στ' αλήθεια τη σοβαρή πνευματική εργασία.

Δεν αναγνωρίζει αυτό στο οποίο μας έχουν επιστήσει την προσοχή οι μοντέρνες γλωσσολογικές θεωρίες: την εγγενή αμφισημία και τον σχεσιακό χαρακτήρα των εννοιών.

Στην άλλη άκρη του χώρου, βρίσκονται διαφορετικές ομάδες «κριτικών» ερευνητών. Αυτή η παράταξη ασχολείται με το πώς οι υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις μπορούν να τεθούν υπό διερώτηση ώστε να γίνουν κατανοητά τα ζητήματα εξουσίας και οι θεσμικές αντιφάσεις. Η «κριτική» έρευνα διερευνά εμπειρικά πώς λειτουργούν τα σχολεία, η μέριμνα αυτή όμως επικεντρώνεται σε προβλήματα κοινωνικής ανισότητας και αδικίας που παράγονται μέσα από τις πρακτικές της σχολικής εκπαίδευσης.

Αν κοιτάξουμε τις νεωτερικές κριτικές παραδόσεις, βλέπουμε ότι εμφανίζονται στην Ευρώπη τουλάχιστον από το έργο του Marx, τον 19^ο αιώνα, μολονότι στις Ηνωμένες Πολιτείες είχαν μια βουβή θεσμική ανάπτυξη μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στο βιβλίο αυτό, η εν λόγω παράδοση ονομάζεται «μοντερνιστική κριτική». Η μοντερνιστική μέριμνα είναι να συλλάβει την κοινωνία ως μια ιστορική ολότητα που συγκροτείται μέσα από κοινωνικούς ανταγωνισμούς εξουσίας, κυριαρχίας και δυναμικού χειραφέτησης. Μια μείζων «πηγή» των επιχειρημάτων για μια κριτική θεωρία στην εκπαίδευση είναι η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης και ο σημερινός της εκπρόσωπος, ο Jürgen Habermas. Αυτές οι κριτικές παραδόσεις, τουλάχιστον στις Η.Π.Α. και στη Βρετανία, ρέπουν σε εγελιανές ιδέες αλλαγής που τονίζουν τη διαπάλη, τη σύγκρουση και τις αντιφάσεις.

Κατά τη δεκαετία του 1980, «νέα πρόσωπα» έκαναν την εμφάνισή τους και αμφισβήτησαν τη μοντερνιστική-κριτική παράδοση στην εκπαίδευση. Τα «πρόσωπα» αυτά ονομάστηκαν αργότερα «μεταμοντέρνοι», «μεταδομιστές» και «μεταποικιοκράτες», και σε μερικές περιπτώσεις «νεοπραγματιστές». Αυτοί οι «μετα-», όπως και οι «μοντερνιστικές παραδόσεις», ασχολούνται με ζητήματα αδικίας και ανισότητας στην κοινωνία. Απορρίπτουν όμως τις εγελιανές αντιλήψεις περί αλλαγής που ασπάζεται ο κριτικός μοντερνισμός ή, κάποιες φορές, τις αναθεωρούν σχετίζοντάς τις με καντιανές και νιτσεικές έννοιες αλλαγής. Αντί να επιδιώκουν να συλλάβουν την κοινωνία ως ιστορική ολότητα, οι «μετα-» έδωσαν προσοχή στις πολυπλοκότητες και τις τρωτότητες της σύγχρονης ζωής, που άλλοι εντός του χώρου θεωρήθηκε ότι τις παρέβλεψαν ή τις αρνήθηκαν.

Ένα επιχείρημα των διαφόρων «μετα-» είναι ότι οι θεωρήσεις της εξουσίας στον κριτικό μοντερνισμό παραβλέπουν ένα σημαντικό πρόβλημα εξουσίας: το πώς η γνώση πειθαρχεί και ρυθμίζει τον άνθρωπο, αντί να τον καταπιέζει απλώς – αυτό που ο Foucault ονόμασε «αποτελέσματα της εξουσίας». Οι μεταμοντέρνες (και μεταδομιστικές) θεωρίες *μετέτρεψαν τη μέριμνα του Marx για τα παραγωγικά χαρακτηριστικά της εργασίας σε μια μέριμνα για τα παραγωγικά χαρακτηριστικά της ίδιας της γνώσης*. Συγχρόνως, οι μαρξιστικές παραδόσεις δεν έμειναν αδρανείς, αλλά τροποποιήθηκαν για να ανταποκριθούν στους μεταβαλλόμενους καιρούς και στις προκλήσεις που έθεσαν οι μεταμοντέρνες θεωρίες. Όποιο μονοπάτι κι αν ακολουθήσει κανείς αναφορικά με μια κριτική θεωρία της εκπαίδευσης, πιστεύουμε ότι εγείρονται σημαντικά ζητήματα σχετικά με τις παραδοχές του 19^{ου} αιώνα που έχουν καθοδηγήσει την κοινωνική έρευνα και τη σχέση της κοινωνικής επιστήμης με την κοινωνική αλλαγή.

Όλα τα κεφάλαια που ακολουθούν διατηρούν την πίστη στη στάση του Διαφωτισμού απέναντι στον ορθό λόγο στη δουλειά που κάνουμε αποβλέποντας σε έναν καλύτερο κόσμο. Οι προκλήσεις που θέτουν οι «μετα-» θεωρίες στον κριτικό μοντερνισμό δεν πρέπει να διαβάζονται, όπως συμβαίνει μερικές φορές, ως απάρνηση του ορθού λόγου, αλλά ως αντιπαραθέσεις σχετικά με τους συλλογιστικούς κανόνες για την κατανόηση της κοινωνικής ζωής και της κοινωνικής αλλαγής.

Τέλος, δεν θέλουμε να αφήσουμε αυτή τη συζήτηση με την εντύπωση ότι οι αγώνες για το πεδίο μιας κριτικής θεωρίας δεν είναι παρά διανοητικοί κι επιστημολογικοί. Όπως κατ' εξακολούθηση μαρτυρούν οι αχανείς βιβλιογραφίες στις κοινωνικές επιστήμες, στην ιστορία και στη φιλοσοφία, οι αλλαγές βρίσκονται σε πολλές αρένες – στην οικονομία, στην επικοινωνία, στην τεχνολογία, στην πολιτική και τα κοινωνικά κινήματα, στον στρατό και στον πολιτισμό. Τα κεφάλαια που ακολουθούν καταδεικνύουν την ανάγκη να ιστοριοποιούμε ακατάπαυστα την κοινωνική κι εκπαιδευτική σκέψη ως δυναμικό τμήμα ενός υλικού κόσμου, όχι ως απλό επιφανόμενο του κόσμου.

Εξουσία και κριτική θεωρία: Μερικές γενικές σκέψεις

Οι κριτικές εκπαιδευτικές θεωρίες, στις Η.Π.Α. τουλάχιστον, σχετίζονται με ευρύτερες αποδημίες κριτικών παραδόσεων στην κοινω-

νική επιστήμη από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μετά. Ως αποδημία εννοούμε τη μίξη, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ευρωπαϊκών κοινωνικών θεωριών που ενσωματώνουν ιστορικούς και φιλοσοφικούς Λόγους με τις πιο πραγματιστικές (και αναλυτικές) παραδόσεις των Η.Π.Α., της Βρετανίας και της Αυστραλίας. Η εκπαιδευτική βιβλιογραφία στις Η.Π.Α., για παράδειγμα, από τη δεκαετία του 1970 και μετά αναφέρεται διαρκώς σε διαφορετικές ευρωπαϊκές βιβλιογραφίες για να αναπτύξει τις εννοιολογικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις τους στη μελέτη της πολιτικής του σχολικού αναλυτικού προγράμματος. Οι μεταφράσεις της κοινωνικής φιλοσοφίας των Ευρωπαίων μαρξιστών, όπως της κριτικής θεωρίας της Σχολής της Φρανκφούρτης από τη Γερμανία, του Ιταλού μαρξιστή Antonio Gramsci και, πιο πρόσφατα, των γαλλικών «μεταμοντέρνων» και φεμινιστικών θεωριών, είναι σημαντικές για την παραγωγή ενός «κριτικού» χώρου εντός της εκπαίδευσης. Εγείροντας το ζήτημα των «αποδημιών» σε μια ανάγνωση του κριτικού, θέλουμε να αναγνωρίσουμε ότι οι διανοητικές παραδόσεις περιλαμβάνουν μια ορισμένη παγκοσμιοποίηση των συστημάτων ιδεών που, από κάποιες απόψεις, διασχίζουν τα εθνικά σύνορα.

Μπορούμε να διερευνήσουμε κάποιες από τις αλλαγές στη σύγχρονη κριτική θεωρία εστιάζοντας στην έννοια της εξουσίας. Προσεγγίζουμε αυτή την έννοια μέσα από το έργο του Michel Foucault, Γάλλου φιλοσόφου και κοινωνικού ιστορικού που έγραψε από τη δεκαετία του 1960 ως τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Ο Foucault αντιστρέφει την παραδοσιακή πίστη ότι η γνώση είναι εξουσία και εξετάζει την εξουσία ως την πειθάρχηση των ατόμων καθώς αυτά προσεγγίζουν τις καθημερινές πρακτικές της ζωής τους. Η εξουσία αντιμετωπίζεται ως εγγεγραμμένη στον κανόνα μέσω του οποίου οι άνθρωποι «συλλογίζονται» για τον κόσμο και τον εαυτό τους ενόσω δρουν και συμμετέχουν. Από αυτή την άποψη, η φουκωϊκή έννοια της εξουσίας δίνει προσοχή στην εξουσία ως παραγωγική, όχι ως καταπιεστική και αρνητική.

Για να γίνει κατανοητή η παραγωγική θεώρηση της εξουσίας, ας περάσουμε για λίγο στις σχολικές μελέτες. Σχηματικά, η μελέτη της εξουσίας στα σχολεία συνίστατο στον εντοπισμό της προέλευσης της εξουσίας, δηλαδή στους πράττοντες που ελέγχουν τους υπάρχοντες διακανονισμούς και προς όφελος των οποίων λειτουργούν οι τελευταίοι. Αυτοί οι πράττοντες θεωρούνται συχνά στις κριτικές παραδόσεις ότι ανήκουν κατηγοριακά στην τάξη, στη γραφειοκρατία, στη φυλή και/ή στο φύλο.

Η εγγενής αρχή είναι ότι αν μπορέσει κανείς να αλλάξει τους πράττοντες που κυβερνούν, θα παραχθεί μια πιο ίση και δίκαιη κοινωνία.

Η επιδίωξη να γίνουν κατανοητοί οι πράττοντες που ασκούν εξουσία εισάγει μια θεώρηση της εξουσίας ως *κυριαρχίας* – δηλαδή ως ομάδων που ευνοούνται στη λήψη αποφάσεων και που οργανώνουν τις αξίες βάσει των οποίων λαμβάνονται αποφάσεις προκειμένου να παραγάγουν ένα πλαίσιο κυριαρχίας και καθυπόταξης, το πλαίσιο των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων. Ένα κεντρικό πρόβλημα σε αυτό τον τύπο έρευνας είναι ο εντοπισμός (και η αλλαγή) των άνισων σχέσεων μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων: πώς μαθαίνει το παιδί ότι ανήκει στην εργατική τάξη ή πώς οι αξίες της λευκής μεσαίας τάξης χρησιμοποιούνται ως καθοδηγητικές αρχές του αναλυτικού προγράμματος. Η έρευνα αυτή εντοπίζει ομάδες, κοινωνικά συμφέροντα και «δυνάμεις» που έχουν ιστορικά κυριαρχήσει και καταπιέσει άλλες ομάδες.

Η εξουσία σε αυτό το εννοιολογικό τοπίο είναι «κάτι» που μπορούν να κατέχουν οι άνθρωποι, και αυτή η κατοχή μπορεί να αναδιανέμεται μεταξύ κοινωνικών ομάδων που αμφισβητούν τις ανισότητες: όθεν η χρήση του όρου «κυριαρχία». Για παράδειγμα, μια αντίληψη της εξουσίας ως κυριαρχίας ενυπάρχει στην εκπαιδευτική γραμματεία που «βλέπει» ως συνέπεια των σχολικών μεταρρυθμίσεων την (ανα)παραγωγή ιεραρχιών στην κοινωνία οι οποίες κάνουν έμφυλες, φυλετικές και ταξικές διακρίσεις. Πολλές κριτικές αναλύσεις του νεοφιλελευθερισμού στη σύγχρονη κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική (ιδιωτικοποίηση, επιβολή των κανόνων της αγοράς και της «επιλογής» στα σχολεία) αντανακλούν αυτή την αντίληψη της εξουσίας ως κυριαρχίας.

Ο Foucault και οι μεταμοντέρνες θεωρίες υποδεικνύουν ορισμένους περιορισμούς του μοντέλου της εξουσίας ως κυριαρχίας. Η εξουσία ως κυριαρχία δημιουργεί συχνά έναν διχοτομημένο κόσμο μέσα στον οποίο υπάρχουν οι καταπιεστές και οι καταπιεσμένοι, παράγοντας έτσι έναν δυϊσμό του οποίου το αποτέλεσμα είναι να ορίζει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ως ενοποιημένες οντότητες. Ο δυϊσμός του καταπιεστή/καταπιεσμένου παραβλέπει τις παραγωγικές ιδιότητες της εξουσίας, το πώς δηλαδή συστήματα γνώσης παράγουν αρχές μέσω των οποίων δομείται η δράση και η συμμετοχή. Αυτές οι αρχές της γνώσης –πώς «συλλογιζόμαστε» και «λέμε την αλήθεια» για τον εαυτό μας και τον κόσμο– συζητιούνται στις μεταμοντέρνες θεωρίες ως αποτελέσματα της εξουσίας.

Τα παραγωγικά στοιχεία της εξουσίας μεταθέτουν την προσοχή από τον εντοπισμό των πραττόντων που ελέγχουν, στον εντοπισμό των συστημάτων ιδεών που κανονικοποιούν και δομούν τους κανόνες μέσω των οποίων κατασκευάζεται στην πράξη η σκοπιμότητα και η πρόθεση. Κεντρικός σε αυτή την παραγωγική έννοια της εξουσίας είναι ο σύνδεσμός της με τις καθοδηγητικές αρχές που οργανώνουν την ατομική δράση και συμμετοχή. Τα αποτελέσματα της εξουσίας πρέπει να αναζητούνται στην παραγωγή της επιθυμίας και σε προδιαθέσεις και επιθυμίες των ατόμων. Στα αποτελέσματα της εξουσίας έχουν επικεντρωθεί οι μεταμοντέρνες και φεμινιστικές θεωρίες, με το έργο του Foucault να αποτελεί σημαντικό γενεσιουργό στοιχείο σε αυτές τις διερευνήσεις. Εδώ, μια νιτσεική αντίληψη της «θέλησης για γνώση» αναθεωρείται προκειμένου να λάβει υπόψη πώς λειτουργεί η εξουσία για να συγκροτήσει μια υποκειμενικότητα μέσω των κανόνων της γνώσης ως τέτοιας, υποδεικνύοντας έτσι ένα μεταβαλλόμενο πρόγραμμα πολιτικής που ενσαρκώνεται σε εκπαιδευτικές πρακτικές.

Η μελέτη των αποτελεσμάτων της εξουσίας μάς επιτρέπει να επικεντρωθούμε στους τρόπους με τους οποίους τα άτομα κατασκευάζουν όρια και δυνατότητες. Από κάποιες απόψεις, μπορούμε να πούμε ότι το έργο του Foucault διευρύνει και εξειδικεύει ιστορικά τις παρατηρήσεις της πρώιμης Σχολής της Φρανκφούρτης. Οι πρώτοι εκπρόσωποι της Σχολής της Φρανκφούρτης εστίασαν στον επεκτεινόμενο εξορθολογισμό και στην εργαλειακή ορθολογικότητα που βρίσκεται στη βάση της νεωτερικότητας. Η εργαλειακή ορθολογικότητα λειτουργεί για να διαχωρίζει τα μέσα από τους σκοπούς και ανυψώνει σε μεγέθη ηθικής τάξης τις διαδικασίες και τις μεθόδους. Ο Foucault μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι αυτή η ορθολογικότητα έχει πολλαπλές τροχιές και στρατηγικές για να παράγει εξουσία μέσω της ατομικότητας που κατασκευάζει. Μας παρέχει μια οπτική για να δούμε πώς κυκλοφορεί η εξουσία μέσω θεσμικών πρακτικών και των Λόγων της καθημερινής ζωής.

Το έργο του Foucault και οι φεμινιστικές μελέτες δεν είναι κατ' ανάγκην ασύμβατα με την ιδέα της εξουσίας ως κυριαρχίας. Μπορούμε να κατανοήσουμε τις διαφορετικές χρήσεις των ιδεών της εξουσίας στον τρόπο με τον οποίο αναθεωρούνται οι συμβολές της Σχολής της Φρανκφούρτης και του Jrgen Habermas. Κάποιοι συγγραφείς επισημαίνουν τη «γλωσσική στροφή» του Habermas. Τα γραπτά του Habermas για τα γνωσιακά διαφέροντα στη γνώση και η ύστερη θεωρία του για την επικοινωνιακή δράση ενσωματώ-

νουν μια θεωρία της γλώσσας σε μια κοινωνική θεωρία της αλλαγής. Όμως η σημασία της θεωρίας του Habermas αποτιμάται ποικιλοτρόπως: κάποιοι υποστηρίζουν ότι το έργο του σχετίζεται με μια έννοια της εξουσίας ως κυριαρχίας, συνυφαίνοντας το κράτος και τις κοινωνικές δομές με τη λειτουργία της εξουσίας στην εκπαίδευση και στην κοινωνία. Για άλλους, οι θεωρίες του Habermas είναι αμφιλεγόμενες λόγω της καθολικής έννοιας ταυτότητας που συγκροτούν. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η Σχολή της Φρανκφούρτης υιοθετεί μια υπερβατολογική υποκειμενικότητα που είναι ανιστορική και αβάσιμη όταν εξετάζουμε πώς λειτουργεί η εξουσία ως παραγωγική δύναμη στη σύγχρονη κοινωνία. Από την άλλη, ο Habermas έχει επικρίνει τον γαλλικό μεταμοντερνισμό που αναπτύχθηκε μεταξύ άλλων από τον Jacques Derrida, τον Jean-François Lyotard και τον Michel Foucault. Στο σημείο αυτό αντιπαραβάλλεται η αντιπαράθεση της σχέσης εξουσίας και γνώσης που δημιουργήθηκε από τις συγκρουόμενες απόψεις που προβάλλονται κυρίως από τον Foucault και τον Habermas.

Η νεωτερική προσέγγιση της κοινωνικής ανάπτυξης είναι απλοϊκή. Ο γενικός καθορισμός της σύγχρονης κοινωνίας και της επιστήμης έχει ιστορικά τις ρίζες του στη νεωτερικότητα και τον εκσυγχρονισμό, ειδικά στην κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη από τον 17^ο αιώνα και μετά. Οι καινοτομίες στην επιστήμη και την τεχνολογία φαίνονται να είναι η κατευθυντήρια δύναμη εκσυγχρονισμού (βλ. Νικολακάκη, σε αυτό τον τόμο). Η επανάσταση της εκβιομηχάνισης είχε κατευθύνει έντονα την όλη διαδικασία. Η τεχνολογική/πολιτισμική ανάπτυξη των τελευταίων 40 χρόνων έχει δημιουργήσει τις αποκεντρωμένες παγκόσμιες απόψεις και τη διαφοροποίηση του πολιτισμού σε διαφορετικές σφαίρες της επιστήμης, της ηθικής και της τέχνης. Προκειμένου να αμφισβητηθεί η νεωτερική άποψη ότι τα πράγματα απλά συνέβησαν, διαμορφώθηκαν Λόγοι για τον εκσυγχρονισμό ως συλλογικό πρόταγμα και ως αποτέλεσμα της κοινωνικής δράσης. Έτσι, είναι δυνατό να υπάρξουν νέες προοπτικές και προσεγγίσεις στο πρόβλημα. Ποιος είναι ο δρόμος που ακολουθούμε σε αυτό το σταυροδρόμι της νεωτερικότητας, της μετανεωτερικότητας ή της κοινωνίας μετά τη νεωτερικότητα; (βλ. λ.χ. Habermas 1987)

Ο Habermas έχει την άποψη ότι η κυριαρχία είναι ένα εμπόδιο στην αναζήτηση της αληθινής γνώσης. Ο Foucault, ωστόσο, υποστηρίζει ότι όλη η γνώση αποτελείται από και δημιουργείται κοινωνικά υπό τους όρους της εξουσίας. Ο στόχος και των δύο φιλοσό-

φων είναι να επικρίνουν μερικές διαστρεβλωμένες μορφές κυριαρχίας. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις τους όσον αφορά τη λύση αυτών των προβλημάτων εξετάζονται σε αυτή την εισαγωγή. Η πρόταση του Foucault αφορά τις προσπάθειες για την εξουσία, ενώ η πρόταση του Habermas αφορά μια ελεύθερη-λεκτική κατάσταση κυριαρχίας. Ο στόχος του Foucault είναι να προαχθεί η άρθρωση των μορφών γνώσης που παραμελούνται από την ιεραρχία της επιστήμης. Αυτή η προσπάθεια μαζί με τα μέσα δευτερεύουσας γνώσης δεν μπορεί να χειραφετήσει τις εκπαιδευτικές επιστήμες από την εξουσία, επειδή οι αντίπαλοι των υπαρχόντων καθεστώτων εξουσίας θα δημιουργήσουν τα αυριανά καθεστώτα. Ο στόχος του Habermas είναι η χειραφέτηση των επιστημονικών συζητήσεων από αυτή τη μακροχρόνια κυκλική δομή της κυριαρχίας. Ενδεχομένως, ο κύριος σκοπός του επικοινωνιακού παραδείγματός του να είναι μια προσπάθεια να δικαιολογηθεί η κριτική της εξουσίας και τα ρυθμιστικά θεμέλια της κριτικής θεωρίας που δεν περιλαμβάνουν την κυριαρχία.

Σύμφωνα με τον Habermas (1975, 1987: 69), οι στόχοι του προγράμματος της νεωτερικότητας είναι, για παράδειγμα, εκδημοκρατισμός, αναπτυγμένες μορφές επικοινωνίας, μια αξίωση να λυθούν τα προβλήματα και να ληφθούν αποφάσεις παρεμβατικά, μια λογική, αποκεντρωμένη παγκόσμια θεώρηση κ.ά., τα οποία είναι μεγάλοι στόχοι και επιτεύγματα του δυτικού εκσυγχρονισμού. Εντούτοις, η ολοκλήρωση των σκοπών έχει αποτύχει και έχει οδηγήσει στις κρίσεις του προγράμματος. Γι' αυτό τον λόγο, το παρόν είναι ένα σταυροδρόμι όπου μια κατεύθυνση της συνέχειας του προγράμματος πρέπει να επαναξιολογηθεί, χωρίς να σταματήσει τον λογικό και προοδευτικό πυρήνα της. Οι καρποφόρες δυνατότητες, οι συλλογικές και κοινωνικές δυνατότητες εκμάθησης, για παράδειγμα, που προέκυψαν από τον εκσυγχρονισμό και τη μοντέρνα παγκόσμια θεώρηση, πρέπει να υλοποιηθούν, όπως και οι αρνητικές συνέπειες και οι (τάσεις προς) κρίσεις να περιορίζονται. Ο Foucault (1976, 1977) ήταν πολύ καυστικός σχετικά με την υλοποίηση του προγράμματος του εκσυγχρονισμού και της μοντέρνας επιστήμης. Η κύρια διαφορά μεταξύ του Habermas και του Foucault είναι το σημείο όπου η μετανεωτερικότητα κατά τον Foucault εγκατέλειψε αυτούς τους μεγάλους σκοπούς και τις ουτοπίες της νεωτερικότητας, τους οποίους ο Habermas θεωρεί σημαντικούς (βλ. Habermas 1976, 1981, 1987, 1989).

Η συζήτηση σχετικά με τη μετανεωτερικότητα εξετάζει κατά περιόδους τη μεταβιομηχανική φάση ανάπτυξης των κοινωνιών.

Θα ήταν δυνατό να διατυπωθεί μια άποψη ότι μεταμοντερνισμός σημαίνει «αληθινή νεωτερικότητα», επειδή στη σημερινή μορφή τους οι ισχυρότερες και πιο αποδοτικές πτυχές της νεωτερικότητας (παραδείγματος χάριν, η σημασία της επιστήμης και της τεχνολογίας, της μαζικής επικοινωνίας, των πολυεθνικών επιχειρήσεων και της απευαισθητοποίησης της εξουσίας) έχουν επεκταθεί κι έχουν γίνει ακόμα πιο εντατικές, με δυσάρεστα αποτελέσματα (βλ. λ.χ. Jameson 1989). Η συζήτηση για τη φύση της κοινωνίας μετά τη νεωτερικότητα έχει σημαίνει έναν έντονο διαχωρισμό και μια κοινωνική και πολιτισμική ασυνέχεια όσον αφορά τη νεωτερικότητα. Ο χρόνος έχει ξεπεράσει τη νεωτερικότητα και τους κοινωνικούς στόχους της. Η δημοκρατία, ο ορθολογισμός, η ανάπτυξη και η πρόοδος έχουν αποδειχθεί αστήρικτες αφού πέρασαν μέσα από κρίσεις (οικονομική ανάπτυξη και συσσωρευτική τεχνολογία στην περιβαλλοντική κρίση, νέα μαζική επικοινωνία, λογική και γραφειοκρατική διοίκηση μέσα σε μια συνολικά ελεγχόμενη και υπερβολικά πολύπλοκη κοινωνία που δημιουργεί μια νέα αποικιοκρατία στον βίοκοσμο των ανθρώπων).

Οι σύνθετες σχέσεις μεταξύ της εξουσίας και της γνώσης έχουν αναδυθεί και αναλυθεί ως ένα από τα κεντρικά θέματα των εκπαιδευτικών επιστημών. Η νεωτερικότητα είχε πιστέψει στη δύναμη της επιστήμης και της τεχνολογίας. Αυτό το είδος επιστημονισμού έχει αρχίσει να εξασθενεί, καθώς η μοντέρνα επιστήμη και η τεχνολογία έχουν παρουσιάσει την καταστρεπτική τους πλευρά. Η κεντρική θέση τους στην ανάπτυξη των καταστροφικών μηχανισμών και των πολεμικών μέσων και στην υποστήριξη της συγκέντρωσης της εξουσίας έγινε αντικείμενο του δημόσιου Λόγου ήδη από τη δεκαετία του 1960. Υποστηρίζεται ότι η νεωτερικότητα βρίσκεται σε παρακμή και ο μεταμοντέρνος πολιτισμός και η σύστοιχη του κοινωνία άρχισαν να αναπτύσσονται μετά τους παγκόσμιους πολέμους (βλ. λ.χ. Seidman & Wagner 1992: 14). Αφενός, οι μεταμοντέρνοι Λόγοι έχουν επικρίνει την επικρατούσα αυτοκατανόηση της μοντέρνας επιστήμης, η οποία είχε κεντρική θέση στην επιστήμη και την κοινωνία από τον Διαφωτισμό. Αφετέρου, οι μεταμοντέρνοι Λόγοι έχουν υπερασπιστεί αξίες που γιορτάζουν τον θρίαμβο των διαφορετικών τάσεων που δημιουργήθηκαν (βλ. Calhoun 1992: 274, Lyotard 1986: xxiii-xxv, 3-4).

Συμπερασματικά, αντιλαμβανόμαστε τον μεταμοντερνισμό ως συλλογική μορφή κατανόησης της εποχής μας. Αυτή η αντίληψη

εξηγεί τους αντιφατικούς, ακόμα και αισθητά αντιπαραβαλλόμενους ορισμούς, επειδή οι αντιφάσεις είναι ο πραγματικός χαρακτήρας του μεταμοντερνισμού. Το σημαντικό σημείο είναι ποιες από αυτές τις αναλύσεις διαπερνούν τον πυρήνα της εποχής μας, του σύγχρονου πολιτισμού, της κοινωνίας και της επιστήμης. Έπειτα, η επικρατούσα συλλογική αυτοκατανόηση διαμορφώνει τις δυνατότητές μας στην κοινωνική δράση του μέλλοντος. Υποστηρίζουμε ότι μια από τις κύριες διαφορές που δημιουργούν τη διαφωνία μεταξύ των εκδοχών των συζητήσεων περί γνώσης (κονστρουκτιβισμός), εξετάζοντας την επικρατούσα τάση του εκσυγχρονισμού και της μοντέρνας επιστήμης, είναι η σχέση τους στο πρόβλημα της εξουσίας και στο συμπληρωματικό θέμα της ηθικής και της αισθητικής (βλ. Νικολακάκη, σε αυτό τον τόμο) στις σύγχρονες εκπαιδευτικές επιστήμες. Οι διαφορετικοί Λόγοι, εντούτοις, συμφωνούν ότι η επικρατούσα τάση της μοντέρνας επιστήμης έχει συμπεριλάβει μια πτυχή της κυριαρχίας. Υποστηρίζουμε ότι οι αντιφάσεις μεταξύ των απόψεων του Foucault και του Habermas μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να εκφράσουν τις αντιφάσεις και τους αντίθετους σκοπούς των θεμελίων των εκπαιδευτικών επιστημών.

Είναι εφικτή η κριτική της εξουσίας στη μεταμοντέρνα σχέση γνώσης-εξουσίας;

Οι Horkheimer & Adorno (1986) υποστηρίζουν στη *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* ότι ο εκσυγχρονισμός έχει χαρακτηριστεί από την ανθρώπινη κυριαρχία επί της φύσης και επί των άλλων ανθρώπων. Κατά συνέπεια, όλες οι σχέσεις μεταξύ των ανθρωπίνων όντων ανάγκασαν τους ανθρώπους να αποξενωθούν, να χάσουν το νόημα της ζωής και να απωλέσουν την ελευθερία δράσης τους. Με άλλα λόγια, το «σιδερένιο κλουβί» του Weber, της αιτιολόγησης και του δυτικού εκσυγχρονισμού, κλείνει τώρα. Για να συνοψίσουμε, οι Horkheimer & Adorno κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η εμφάνιση του εκσυγχρονισμού μπορεί να επισημανθεί στην εξουσία και ότι ιδιαίτερα μια πτυχή της εξουσίας, η κυριαρχία (η τακτική *Herrschaft*), είναι κυρίως υπεύθυνη για την κρίση της νεωτερικότητας και της μοντέρνας επιστήμης.

Ο Habermas (1982, 1987) διαφωνεί τόσο με τον Horkheimer και με την ανάλυση του Adorno για τη νεωτερικότητα όσο και με την αντίληψη του Foucault για τον μεταμοντερνισμό, τις οποίες θεωρεί

παράλληλες μεταξύ τους. Πιστεύει ότι η απαισιόδοξη ανάλυση των Horkheimer & Adorno για τον εκσυγχρονισμό κατέστρεψε όλες τις δυνατότητες να δημιουργηθούν αντίθετες δυνάμεις που θα δρούσαν εξ ονόματος ενός καλύτερου μέλλοντος. Σύμφωνα όμως με τον Foucault (1977: 109-133), η διατύπωση ρυθμιστικών κριτηρίων και οι εκκλήσεις στην ηθική είναι καθαρή πειθαρχική εξουσία και ουτοπιστικές ελπίδες για καλύτερες νόμιμες και καταπιεστικές πρακτικές στο μέλλον. Επιπλέον, είναι αδύνατο να αγνοηθεί η εξουσία, η οποία βρίσκεται παντού στην κοινωνία δηλώνοντας την παρουσία της και στις γνωστικές (κονστρουκτιβιστικές) επιστημονικές συζητήσεις (βλ. Foucault 1976: 89-108). Η μόνη δυνατότητα επομένως να ενεργήσουν αυτές οι συζητήσεις για μια ριζική αλλαγή είναι εποφθαλμιώντας την εξουσία. Αυτό είναι ένα πολύ κρίσιμο σημείο στις επικοινωνιακές προθέσεις του Habermas.

Αν, όπως προτείνει ο Foucault, ο μεταμοντέρνος πολιτισμός και τρόπος ζωής έχουν επηρεαστεί ολοκληρωτικά από την εξουσία, τον έλεγχο και την κυριαρχία, δεν υπάρχει καθόλου χώρος για δραστηριότητα ή αντιπαράθεση πάνω σε Λόγους απαλλαγμένους από την κυριαρχία, η οποία θα καθιστούσε την κριτική της εξουσίας πιθανή. Έτσι, η βασική ερώτηση σχετικά με την εξουσία στον μεταμοντερνισμό είναι οργουελιανή: είναι ο μεταμοντερνισμός μια συλλογική μορφή κατανόησης όπου η εξουσία έχει ταυτιστεί τόσο με τους ανθρώπους ώστε αυτοί να μην την θεωρούν κυριαρχία αλλά να της υποτάσσονται πρόθυμα; (Lyotard 1986: 64-102)

Προϋποθέσεις για την αλλαγή της διαδικασίας του εκσυγχρονισμού και τον μετριασμό των λαθών του είναι η ανανεωμένη αυτοκατανόηση της νεωτερικότητας και η κατάργηση της οργανικής κυριαρχίας. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες, και ιδίως οι εκπαιδευτικές, θα μπορούσαν να παίξουν σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, αν μπορούσαν να συνειδητοποιήσουν τους «καρπούς» των χωρίς κυριαρχία συζητήσεων στο εσωτερικό τους και να προωθήσουν έτσι την κοινωνική και συλλογική μάθηση. Μια προϋπόθεση είναι οι Λόγοι χωρίς κυριαρχία, επειδή η κυριαρχία και οι ιεραρχίες της επιστήμης είναι εμπόδια στη γνήσια συλλογική μάθηση. Ο στόχος μας είναι να δημιουργήσουμε χώρους παρεμβατικών πρακτικών βασισμένων στην αλληλεγγύη και την αμοιβαία αναζήτηση της γνώσης, που θα μπορούσαν να εμπλουτίσουν και όχι να εξουσιάζουν τον βίοκοσμο των ανθρώπων.

Ο Foucault διατυπώνει την άποψη ότι υπάρχει μια διαρκής προσπάθεια για την εξουσία. Ο Habermas πιστεύει ότι υπάρχει μια δι-

αρκής προσπάθεια εξ ονόματος ενός κόσμου χωρίς κυριαρχία. Αν ο Foucault είχε δίκιο, δεν θα υπήρχε κανένας λόγος να συμφωνήσει με τον Habermas: θα ήταν χαμένος κόπος. Αν ο Habermas είχε δίκιο, δεν θα υπήρχε κανένας λόγος να συμφωνήσει με τον Foucault: η συνέπεια θα ήταν μια κοινωνική δράση κι ένα μέλλον όπου η κυριαρχία επιστρέφει εσαεί. Ωστόσο, σύμφωνα και με τους δύο φιλοσόφους, το μέλλον είναι ανοικτό, και οι εκπαιδευτικοί μπορούν να προσπαθήσουν να ασκήσουν επιρροή σε αυτό χαράσσοντας τα κοινωνικά του όρια και λαμβάνοντας υπόψη κυρίως ηθικά και αισθητικά κριτήρια (βλ. Νικολακάκη, σε αυτό τον τόμο).

Κριτικές προσεγγίσεις στην εκπαιδευτική πολιτική

Συνοψίζοντας, πρέπει να δούμε το μεταμοντέρνο στην εκπαίδευση ως συνέχεια, ως κλάδο της κριτικής παιδαγωγικής: μοιράζονται κοινούς προβληματισμούς, μια κοινή βάση, ένα κοινό όραμα για μια κοινωνία χωρίς καταπίεση και χειραγώγηση, χωρίς κοινωνικές αδικίες.

Συγκεκριμένα, οι κριτικοί παιδαγωγοί αναγνωρίζουν την επίδραση της εξουσίας στα κοινωνικά και εκπαιδευτικά πλαίσια. Θεωρούν αυτή την εξουσία ένα μέσο με το οποίο όσοι έχουν το «πάνω χέρι» διατηρούν την κυριαρχία τους, και χρησιμοποιούν τον όρο «αλλοτρίωση» για να περιγράψουν τις πεποιθήσεις που χρησιμοποιεί η κοινωνία για το καλό όλων. Η έννοια της «αλλοτρίωσης» προήλθε από τους μαρξιστές που επέκριναν την καπιταλιστική ιδέα της αξιοκρατίας – μιας κοινωνίας που βασίζεται στην αξία ή την επιβίωση του καταλληλότερου: ο καθένας έχει ίσες ευκαιρίες και επομένως η ζωή είναι δίκαιη. Οι μαρξιστές το θεώρησαν αυτό επιβολή της «αλλοτρίωσης» στις μειονότητες και τους καταπιεσμένους μέσα στην εκάστοτε κοινωνία. Επίσης, υποστηρίζουν ότι υπάρχουν «κρυμμένες» σκέψεις στους ανθρώπους που το διακηρύσσουν αυτό, και ότι η διαιώνιση αυτής της αλλοτρίωσης είναι ο τρόπος με τον οποίο όσοι έχουν την εξουσία διατηρούν την κυριαρχία τους.

Το βάρος των κριτικών προσεγγίσεων πέφτει έτσι στους αγώνες των καταπιεσμένων, όπως οι εθνικές μειονότητες, οι γυναίκες και η εργατική τάξη. Η κριτική θεωρία αμφισβητεί την αυθαίρετη χρήση της εξουσίας και τη διατήρηση του καθεστώτος. Η πρόθεσή της είναι απελευθερωτική/χειραφετητική, και έχει την πρακτική σκοπιμότητα της κριτικής και της υπονόμευσης της κυριαρχίας σε όλες

τις μορφές της, με ένα σαφές ενδιαφέρον για την κατάργηση της κοινωνικής αδικίας. Οι κριτικοί θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η αλλοτρίωση –που διαιωνίζει απερίσκεπτα τους αποδεκτούς κανόνες– μπορεί να αναιρεθεί μέσω της κριτικής ανάλυσης. Η κριτική ανάλυση της αλλοτρίωσης αποκαλύπτει τα αληθινά συμφέροντα – τις ανάγκες και τις ανησυχίες, τα πλεονεκτήματα των κεκτημένων δικαιωμάτων και τα ιδιοτελή ενδιαφέροντα-συμφέροντα ατόμων και ομάδων. Οι κριτικοί θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι οι προνομιούχες ομάδες έχουν συμφέρον από τη διατήρηση του καθεστώτος ώστε να προστατεύονται τα πλεονεκτήματά τους. Η κριτική θεωρία στοχεύει να εκθέσει αυτές τις «ρίζες της αδικίας και της ανισότητας» και «να σπάσει όλα τα κλειστά συστήματα σκέψης».

Οι μεταμοντέρνοι αντιτίθενται στις θεμελιώδεις υποθέσεις περί της ύπαρξης μεγάλων αφηγήσεων. Οι τεχνικές, οι πρακτικές και οι απελευθερωτικές προοπτικές θεωρούνται δομιστικές επειδή ισχυρίζονται ότι μέσα στις κοινωνικές δυνάμεις υπάρχουν δομές οι οποίες οδηγούν την κοινωνία σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Οι μεταμοντέρνοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει ποικιλομορφία στις καταστάσεις στις οποίες άλλοι βλέπουν δομική ενότητα (Macleod 2002). Βλέπουν τα πάντα ως μεμονωμένα και περιστασιακά, όχι ως ελεγχόμενα από δομές ή δυνάμεις μεγαλύτερες από τα σχετικά άτομα, και επομένως προτιμούν να εξετάζουν αυτό που μπορεί να αναδυθεί συγκεκριμένα σε έναν τόπο και σε κάθε ιδιαίτερη στιγμή. Υποστηρίζουν, για παράδειγμα, ότι δεν είναι σίγουρο πως σε μια αταξική κοινωνία θα λυθεί υποχρεωτικά το θέμα της ανισότητας των φύλων ή του ρατσισμού.

Οι μεταμοντέρνοι, ωστόσο, δεν απορρίπτουν την πεποίθηση, την οποία προσυπογράφουν επίσης η ερμηνευτική και η κριτική θεωρία, ότι όλα εμφανίζονται μέσα στους όρους των κοινωνικών σχέσεων, ούτε απορρίπτουν τις ηθικές και πολιτικές (δηλαδή εξουσιαστικές) δεσμεύσεις που κρύβονται στην κοινωνική έρευνα. Για τους μεταμοντέρνους, τίποτα δεν είναι ανεξάρτητο από τους όρους των κοινωνικών σχέσεων μέσα στις οποίες συμβαίνει, αλλά τα πάντα θεωρούνται συγκειμενικά, ιστορικά και κοινωνικά ενσωματωμένα (Popkewitz 1995). Από αυτή την άποψη, ο μεταμοντερνισμός πρέπει να εξετάζεται σε μια συνέχεια με την ερμηνευτική και την κριτική θεωρία, όχι ως αντίδραση ή αντίθεση σε αυτές.

Προκειμένου να περιγραφεί η μεταμοντέρνα άποψη της σχέσης μεταξύ της κοινωνίας και του ατόμου, είναι απαραίτητο να πάμε ένα βήμα πίσω, στη μαρξιστική αντίληψη, από την οποία αναπτύ-

χθηκε και η μεταμοντέρνα θεώρηση. Η μαρξιστική αντίληψη της πραγματικότητας βλέπει την κοινωνία ως αποτελούμενη και ελεγχόμενη από μια υπερδομή και μια βάση. Η υπερδομή περιλαμβάνει όλα τα συστήματα στα οποία οργανώνεται η κοινωνική ζωή, όπως τα συστήματα των τραπεζικών εργασιών και της χρηματοδότησης, του νόμου, της εκπαίδευσης, της θρησκείας, των μέσων μαζικής επικοινωνίας, των τεχνών, της ιατρικής, κ.ά. Αυτά τα συστήματα έχουν αναπτυχθεί στην πάροδο του χρόνου και υποστηρίζονται ή ελέγχονται από μια «κρυφή» βασική δομή. Για τους μαρξιστές, η βάση είναι τα διάφορα οικονομικά συστήματα που υπάρχουν στις κοινωνίες, όπως η φεουδαρχία, ο καπιταλισμός ή ο κομμουνισμός. Οι μαρξιστές θεωρούν ότι η οικονομική βάση καθορίζει την υπερδομή: κατά τούτο, ασπάζονται μια «οικονομική αιτιοκρατία».

Αυτή τη βάση, οι μεταμοντέρνοι δεν την αρνούνται, αλλά υποστηρίζουν ότι ο έλεγχος και η κυριαρχία ασκούνται τώρα από τους Λόγους που αναπτύσσονται προκειμένου να δημιουργείται μια πλανητική συναίνεση. Σε αυτή τη σχέση μεταξύ βάσης και υπερδομής, οι μεταμοντέρνοι δίνουν έμφαση στη γλώσσα, στην ιστορία και στις σχέσεις εξουσίας, και θεωρούν ότι οι *συζητήσεις*, όχι τα οικονομικά συστήματα, ομαλοποιούν ή ελέγχουν τη βάση πάνω στην οποία δημιουργείται η υπερδομή της κοινωνίας (Boughey 2002). Ο μεταμοντερνισμός πριμοδοτεί έτσι τη γλώσσα ως συστατικό της κοινωνικής ζωής, όχι μόνο στην έκφραση των κοινωνικών υποθέσεων, αλλά και στη δυνατότητά της να καθορίζει και να δημιουργεί τον κόσμο στον οποίο ζούμε. Για τους μεταμοντέρνους, «η έννοια του “κειμένου” είναι κεντρική» (Porkewitz 1995: 142). Τα κείμενα ή οι συζητήσεις περιλαμβάνουν όχι μόνο τις γραπτές λέξεις, αλλά ολόκληρα τα σύνολα ιδεών και πεποιθήσεων, τις αξίες και τις τοποθετήσεις που καθίστανται λειτουργικές μέσω της γλώσσας. Για παράδειγμα, ο νεοφιλελευθερισμός, η πιο ακραία και βάνανυση μορφή καπιταλισμού, κατάφερε να εδραιωθεί και να κυριαρχήσει κυρίως μέσω των Λόγων που αναπτύχθηκαν για την ελευθερία των αγορών, το σπάταλο κράτος, τις αποτελεσματικές αγορές, αλλά και την ευέλικτη εργασία, την εργασιακή εφεδρεία και άλλα τραγελαφικά.

Οι Λόγοι προκαλούν τους ανθρώπους και τα γεγονότα στον κόσμο επειδή η γλώσσα μάς πλάθει ως ανθρώπους. Αυτό είναι η λεγόμενη «γλώσσα στην ύπαρξη». Σε ένα τέτοιο σύστημα, η εξουσία δεν βρίσκεται στην κατοχή της γνώσης, αλλά στους Λόγους τους οποίους ασπάζονται και διατυπώνουν οι άνθρωποι, και μέσω των οποίων ασκείται η πειθαρχία και η χειραγώγηση. Τέτοια εξουσία

«βρίσκεται στους κανόνες μέσω των οποίων οι άνθρωποι αιτιολογούν τον κόσμο και τον εαυτό τους» (Popkewitz 1995: 144). Οι Λόγοι αντιμετωπίζονται έτσι ως μηχανισμοί κανονικοποίησης οι οποίοι ελέγχουν και πειθαρχούν ομάδες μέσα στις κοινωνίες.

Οι συζητήσεις δεν είναι στατικές και σταθερές, αλλά βρίσκονται πάντα σε συνεχή ροή, είναι ανοιχτές στην αλλαγή καθώς νέες ιδέες εμφανίζονται και προκαλούν τις υπάρχουσες πεποιθήσεις και τις πρακτικές μέσα σε αυτές. Ο μεταμοντερνισμός, ωστόσο, παρέχει επίσης μια ευκαιρία για την εκπαίδευση, καθώς συγκλίνει σε μια προσωποκεντρική παιδαγωγική στην οποία κάθε πρόσωπο είναι τελικά το μέσο της εκμάθησης, συμμετέχοντας ενεργά στη δημιουργία και τη διευθέτηση της γνώσης και της κατανόησης. Από αυτή την άποψη, υποστηρίζει μια δομιστική άποψη της γνώσης.

Αντί επιλόγου

Το βιβλίο αυτό υπάγεται θεωρητικά στον μεταμοντέρνο χώρο των κριτικών προσεγγίσεων στην εκπαιδευτική πολιτική. Στάθηκε ερευνητική πρόκληση για τη σειρά «Κριτική εκπαιδευτική και κοινωνική θεωρία», καθώς ο μεταμοντερνισμός σε πολλές χώρες είναι ένα άδειο τοπίο. Ο όρος «μεταμοντέρνος» δηλώνει συχνά απουσία πνευματικού σφρίγγους, κοινωνικών και πολιτικών δεσμεύσεων και προϊστορίας. Ο μεταμοντερνισμός υφίσταται κριτική ως νομιμοποιητής του φατριασμού και του κομματικού ωφελιμισμού, όρων που, από μια οιονεί ακαδημαϊκή σκοπιά, είναι υπολείμματα από παλιότερες κατηγορίες ενάντια στον κομμουνισμό και τον αστικό καπιταλισμό. Ή, διαφορετικά, ο όρος «μεταμοντέρνος» έχει καθιερωθεί σαν ένας δαίμονας που φέρει την ετικέτα του «σχετικιστή» και του «μηδενιστή» (Popkewitz 2002: 94). Είμαστε πολύ καχύποπτοι απέναντι σε μια τέτοια ρητορική για τον (παράδοξο) πολιτικό ελιτισμό της, τον κίνδυνο να περιθωριοποιήσει τις διαφωνίες και τον αντι-διανοητισμό της. Ελπίζουμε με αυτό το βιβλίο να συμβάλουμε ώστε να διαλύσουμε παρεξηγήσεις και παρερμηνείες στον ελληνικό εκπαιδευτικό χώρο και στην εκπαιδευτική και κοινωνική θεωρία. Αν μη τι άλλο, δεν αξίζει ούτε στον μεταμοντερνισμό ο γλεουασμός και η ισοπέδωση, ούτε στην ελληνική εκπαιδευτική κοινότητα η άγνοια λόγω δεισιδαιμονίας, αλλά και η ανικανότητα πρόσβασης σε ένα σημαντικό κομμάτι της διανοητικής παραγωγής των τελευταίων 30 χρόνων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aronowitz, S. (1992). The tensions of critical theory: Is negative dialectics all there is?, στο S. Seidman & D. G. Wagner (επιμ.) 1992: *Postmodernism & social theory: The debate over general theory*, 289-321. Πάντστοου: T J Press.
- Calhoun, C. (1992). Culture, history, and the problem of specificity in social theory, στο S. Seidman & D. G. Wagner (επιμ.) 1992: *Postmodernism & social theory: the debate over general theory*, 244-288. Πάντστοου: T J Press.
- Foucault, M. (1976). Two Lectures, στο M. Foucault & C. Gordon (επιμ.) 1980: *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977 by Michel Foucault*, 78-108. Μπράιτον: Harvester Press.
- Foucault, M. (1977). Truth and power, στο M. Foucault & C. Gordon (επιμ.) 1980: *Power/knowledge. Selected Interviews and other writings 1972-1977 by Michel Foucault*, 109-133. Μπράιτον: Harvester Press.
- Foucault, M. (1991). *Remarks on Marx; Conversations with Duccio Trombadori*. Νέα Υόρκη: Semiotext(e), Columbia University.
- Habermas, J. (1975). Toward a Reconstruction of Historical Materialism, *Theory and Society* 2, 287-300. Στο L. Ray (επιμ.) 1990: *Critical Sociology. Schools of Thought in Sociology* 5, 243-256. Γκρέιτ Γιάρμουθ: Galliard (Printers) Ltd.
- Habermas, J. (1976). Some Distinction in Universal Pragmatics, *Theory and Society* 3, 155-67. Στο L. Ray (επιμ.) 1990: *Critical Sociology. Schools of Thought in Sociology* 5, 257-269. Γκρέιτ Γιάρμουθ: Galliard (Printers) Ltd.
- Habermas, J. (1982). The Entwinement of Myth and Enlightenment: Re-reading Dialectic of Enlightenment, *New German Critique* 26, 13-30. Στο L. Ray (ed.) 1990. *Critical Sociology: the formation of a critical theory (Schools of thought in Sociology)*, 201-218. Γκρέιτ Γιάρμουθ: Galliard (Printers) Ltd.

- Habermas, J. (1987a). *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve lectures*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (1986). *Η διαλεκτική του διαφωτισμού*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Jameson, F. 1989. Marxism and Postmodernism, *New Left Review* 176/1989, 31-46.
- Lyotard, J-F. (1986 [α' έκδ. 1979]). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Theory and History of Literature, 10. Μάντσεστερ: Manchester University Press.
- Nicholson, L. (1992). On the Postmodern Barricades: Feminism, Politics, and Theory, στο S. Seidman & D. G. Wagner (επιμ.) 1992: *Postmodernism & Social Theory: The Debate over General Theory*, 82-100. Πάντστοου: T J Press.
- Seidman, S. (1992). Postmodern social theory as narrative with a moral intent, στο S. Seidman & D. G. Wagner (επιμ.) 1992: *Postmodernism & Social Theory*, ό.π., 47-81.
- Seidman, S. & Wagner, D. G. (1992) Introduction, στο S. Seidman & D. G. Wagner (επιμ.) 1992: *Postmodernism & Social Theory*, ό.π., 1-16.